

S.BƏŞİROVA*e-mail: Bashirovaseadet@gmail.com***Azərbaycan Dillər Universiteti**

(Bakı şəh., R.Behbudov küç., 134)

**DÖVR VƏ POETİK DİL: 1960-1980-ci İLLƏR AZƏRBAYCAN
UŞAQ POEZİYASI ELDAR BAXIŞIN POETİK NÜMUNƏLƏRİNDƏ***Açar sözlər: poetik dil, bədii üslub, poetik fiqur**Ключевые слова: поэтический язык, художественный стиль, поэтическая фигура**Key words: poetic language, artistic style, poetic figure*

Dövr və poetik dil bütün yaradıcılıq zamanları üçün həmişə aktuallıq kəsb etmişdir.

Ədəbi prosesin 1960-1980-ci illər mərhələsində poetik üslubun aktuallıq dərəcəsinin yüksəlməsi şeirin estetik zənginliyinə diqqətin artması kimi meydana çıxdı [6, s.16].

Bu dövr keçmiş və müasir poeziyanın yeni meyillərinin sintezidir. 1960-1980-ci illərin poeziyasında özünü sistemli olaraq göstərən əsas xüsusiyyətlər:

- poeziyada milli düşüncənin qabarması;
- etnoqrafik sözlərin fəallığı;
- xalq poetik təfəkkürünün elementləri;
- folklor motivlərinə bağlılıq və ona müraciət;
- canlı danışq dili.

Şeir dili poeziyanın hərəkəti, inkişaf meyilləri və tarixi təcrübəsi əsasında formalaşır. Azərbaycan uşaq poeziyasının üslub imkanları və ifadə maneraları da ədəbiyyat tarixinin müəyyən mərhələlərində fərqli formada inkişaf etmişdir. Uşaq yazarları ilk növbədə, bəsit və quru dil imkanlarından istifadə etməməli, balaca oxucularının diqqətini qələmə aldıkları poetik nümunələrlə cəlb etməlidirlər. Çünki təzə dil açan uşağa maraqlı üslubda yazılmış şeirlər daha cəlbədicə görünür, onlarda bədii təfəkkürün ilkin formasını tərtibə edir.

Uşaq poeziyası nümayəndələrinin yaradıcılığını birləşdirən cəhət metod, üslub və fərdi ifadə tərzinin özünəməxsusluğu ilə seçilməsidir. Sadalanan bu üç nəzəri anlayışın tərtiflərinə nəzər salsaq:

- metod-ümumi;
- üslub-xüsusi;
- ifadə tərti isə fərdi xarakter daşıyaraq hər zaman bir-biriləri ilə əlaqəli şəkildə münasibətdə olduğunu aydın görmək mümkündür.

Müasir Azərbaycan uşaq poeziyasının aşağıdakı forma-poetik, dil-üslub problemləri vardır:

- janr müxtəlifliyinə, rəngarəngliyinə çox az təsadüf olunur. Uşaq şairləri müxtəlif poetik formalara müraciət etmək əvəzinə, adətən diqqəti yalnız məzmun üzərində cəmləşdirir, “köhnə” struktur modelləri sonacan “istismar” edirlər;
- zəngin uşaq folklorundan lazımi səviyyədə istifadə olunmur, xalq poeziyasının sınaqdan çıxmış ifadə üsulları müasir uşaq poeziyasına çox az gətirilir, folklorlardan alınmış struktur-modellər isə müasirləşdirilmir;
- nəhayət, müasir dünyanın intonasiya, ritmi, surəti və digər amillər Azərbaycan uşaq poeziyasında zəif görünür, ona görə də xüsusilə “beynəlmiləl mühit”lərdə (böyük şəhərlərdə) yaşayan azərbaycanlı uşaqlar bəzən əcnəbi uşaq poeziyasına, ümumən ədəbiyyatına meyil göstərməli olurlar [5, s.12].

1960-1980-ci illər Azərbaycan poeziyası, eləcə də Azərbaycan uşaq poeziyası poetik təcrübə və zəngin ənənələr üzərində inkişaf edərək mürəkkəb yaradıcılıq axtarışları ilə yadda qaldı. 1960-1980-ci illər şeirinin dil-üslub təcrübəsində müəyyən bir fonoloji vahidin yox, səs kompleksinin təkrarı da poeziya dilinin funksional mənzərəsinə xüsusi zənginlik gətirmişdir.

1960-1980-cı illər ədəbiyyatının yeni və orijinal üslubda yaradıcılıq yolu keçən şairi Eldar Baxışın uşaq dünyası üçün açdığı poetik elementlər, sənətkarlıq cəhətdən keçdiyi inkişaf yolu bu məqalədə diqqətə çatdırılacaq.

Şairin müraciət etdiyi janrlar və yaradıcılıq tərzində nəzərə çarpan fərdiyyət, xüsusi ayrılıq və dünyagörüşü onu sözügedən illərin uşaq ədəbiyyatının yaradıcı şəxsiyyəti fonunda təqdim etməyi bacarmışdı. Ədibin şeirlərinin məzmun xəritəsi:

- poetik nümunələri real həyatdan götürülmüş, fikir, hiss və obrazlar konkret həyat hadisələrinə tam uyğun formatda yazılması;
- şairin üslubunda öz obraz və ifadələri ilə dolu çeynənmiş söz və ifadələrin mövcudluğu;
- xalq danışığı dili və şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrindən yararlanması;
- folklorə və klassik ənənəyə sadıq olması kimi qruplaşdırıla bilər.

Eldar Baxışın uşaq poeziyasının dili yetərinə səmimi və obrazlı dildir. Bu səmimilik və obrazlılıq ilk növbədə şairin mövzu axtarışından başlayır. Onun dil üslubunda şeirlə dilin poetikasının sintezini aydın görmək mümkündür. Poeziyada dilin konkret imkanlarından istifadə edərək kiçik poetik ardıcılıq prosesində həmin dialoqdakı nəticəni müvəffəqiyyətlə balaca oxucularına çatdırmağa müfəssəl olmuşdur.

Elmi təfəkkürün həm konkret, həm də mücərrəd formaları var, lakin poetik təfəkkür üçün konkretlik və müqayisəlilik daha xarakterik keyfiyyətdir. Xüsusən uşaq ədəbiyyatı bu keyfiyyətə daha çox möhtacdır. Tarix boyu uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin dilini konkretlik bildirən isim, sifət, fel və zərflərdən hörmək, təşbeh, metafora, epitet, sinekdoxa, təşxis, metonimiyalar, ritmik ahəngdarlıq, denotativlik, qafiyəlilik, alliterasiyalılıq, sadalamalar, bədii xitablar, sintaktik təkrarlar, qoşa sözlər, təqlidi sözlər, nidalar, uşaq sözləri, yanıltmaclar əsasında qurmaq görkəmli sənətkarların gözəl yaradıcılıq ənənəsi olmuşdur [4, s.101].

Fonetik səviyyədə bədii üslubun göstəriciləri olan alliterasiya, assonans və təkrir ədibin poeziyasında, xüsusilə uşaq poeziyasında dil və üslub cəhətdən yeni keyfiyyətlər hesabına özünün yüksəliş dövrünü yaşadı. Şairin poetik dilinin estetikasında ilk növbədə onun dilində milli ifadəli təfəkkür tərzini ön plana keçdi.

Balaca oxucuları üçün qələmə aldığı şeirlərdə şair poetik dildə istifadə olunan təkrirlərə üstünlük verir. Təkrirlərə daha çox klassik şeirlərimizdə rast gəlmək mümkündür. Eldar Baxışın poeziya dilində isə bu üslub yeni şəkildə və şəraitdə ortaya çıxır.

Şairin 1979-cu ildə qələmə aldığı “Üçtəpə bayatıları” kitabında “Bizim babalar” şeirində I və III bəndlərində təkririn xüsusi formalarından biri olan anafora poetik fiqur kimi diqqəti cəlb edir:

Yaxşı kişi olub bizim babalar,
Yaxşı torpaqlarda yaşayıb onlar.
 Miniblər həmişə yaxşı atları,
 Yaxşı qılıncları qurşayıb onlar [2, s.3].

Anafora – bədii əsərlərdə, poetik nümunələrdə təkririn ən çox rast gəlinən növüdür. Anafora (eyni başlanğıc) – eyni nitq vahidinin ardıcıl işlənən və ya bir-birinə yaxın yerləşən misraların, bəndlərin yaxud da cümlələrin, abzasların, hətta fəsillərin əvvəlində təkrar edilməsindən ibarət olan bədii-üslubi fiqurdur [3, s.72].

Yaxud:
Yarısı anamın laylalarında,
Yarısı Bəhrəzun boyalarında
Yarısı Qobustan qayalarında
 Yaraqlı-yasaqlı tökülüb qalıb [2, s.3].

Şeirdə balaca oxucularına onların babalarının necə mərd olduqları haqqında məlumat verilir. Onların qəhrəmanlıq salnamələrinin ana laylasında, məşhur rəssam Bəhruz Kəngərli-nin rəsmlərində və Qobustan qayaüstü şəkillərdə dolu-dolu izlər buraxdığını vurğulayıb. Şeirin bu misrasında şair anaforadan istifadə etmişdir.

Nəğmə janrında qələmə aldığı “Bizim qızlar” şeirində Eldar Baxış qızların hörüklərindən bəhs edərkən poetik fiqur kimi yenidən anaforaya müraciət etmişdir.

Bizim qızlar, bizim qızlar,

Hörükləri uzun qızlar

Hörükləri burma-burma

Hörükləri yosun qızlar [2, s.10].

Həmin kitabda yer alan digər bir şeirində şair qızı Günelə həsr etdiyi “Qızım Günelə” şeirinin II bəndində təkririn digər növü olan epiforaya müraciət etmişdir. Və epiforaya müraciəti ilə bərabər şeirdə xüsusi bir intonasiya hadisəsi də izlənilir:

Ota – **dönmüşəm!**

Çiçəyə **dönmüşəm!**

Qoyuna **dönmüşəm!**

Keçiyə **dönmüşəm!**

Toyuğa **dönmüşəm!**

Beçəyə **dönmüşəm!** [2, s.13]

Yaxud şairin “Məftun kimə oxşayır” şeirində növbəti epifora hadisəsinə nəzər salaq:

Məftun,

Kimə oxşayırsan?

Hələ Məftun dillənməmiş

Bibisi **dindi-danışdı,**

Nənəsi **dindi-danışdı,**

Anası **dindi-danışdı** [1, s.18].

Ədibin müraciət etdiyi daha bir təkrir növü isə anadiplosisdir. Anadiplosis əvvəlki misra və ya cümlənin son nitq vahidinin sonrakı misra və ya cümlənin əvvəlində təkrarlanmasından ibarət bədii-üslubi fiqurdur [3, s.89]. Eldar Baxışın “Yaşa, quşa dönmək istəyən oğlan” şeirinin I bəndində bu bədii üslub fiquruna rast gəlirik:

Əvvəl göyün üzündə

Parıldadı yaş kimi.

Sonra da **uçdu getdi,**

Uçdu getdi quş kimi [1, s.27].

Denotativliyə malik sinonimlər də qüvvətli sadalama yaradan poetik fiqurlardan biridir. Eldar Baxışın poetik dilində sinonimlərə tez-tez rast gəlmək mümkündür. Bu həm də şairin xalq danışığı dili ilə ilk növbədə bağlılığından doğur. “Vətən” şeirində Vətənə olan sevgisini aşağıdakı sinonim sözlərlə sadalayan şair balaca oxucularına vətən sevgisi aşılıyır:

Vətən, doğma anamsan

Anamın saf südüsən.

Anamın süd nəğməsi,

Oxşaması, ninnisi,

Laylası, öyüdüsən [1, s.6].

Yaxud, balaca qəhrəmanı Xatirəyə həsr etdiyi “Farağat dur” şeirində Xatirənin dəyəlliyini uşaqlara çatdırmaq üçün sinonimlərdən istifadə edərək maraqlı söhbət yaratmışdır:

Deyir, günəş çıxırsa,

Deyir, toxum bitirsə

Dağda, daşda, dərədə

Torağayı ötürsə,

Mən dayana bilmərəm [1, s.22].

Poetik fiqur kimi şairin poeziyasında antonimlər də diqqəti cəlb edir. Balaca oxucularına həsr etdiyi kiçik poetik nümunələrdə antitezalara və təzadlara müraciət edərək maraqlı dialoq yaratmışdır:

Beş-beş hesablayıram,
Beş-beş də sayıram mən.

Səhərdən axşamacan

Beşdaş oynayıram mən [1, s.23].

1960-1980-ci illər poeziyası üzərindəki müşahidələr və nümunələr göstərir ki, alliterasiya prinsipi üzrə bütün səslər münasib məsafələrdə misralarda düzülüb müxtəlif mənalarla daxilən bağlı olan ahəngdarlığın yaradılmasında iştirak edirlər. Alliterasiya hadisəsi bədiilik vəsitəsi olma etibarilə şeir tərkibinin musiqili tərtibində mühüm rol oynayır [7, s.24-25]. Alliterasiya hadisəsi yaranışından poeziya dili ilə bağlıdır, desək, yanılmazıq.

Şairin poeziyasında rast gəlinən alliterasiya hadisəsi şeirin akustik və vizual səsləndirilməsini daha maraqlı edir. Alliterasiya samitlərin, assonans isə saitlərin ardıcıl ahəngidir.

Uşaq poeziyasında ən çox işlənən təqlidi söz “laylay” kəlməsidir. Bu söz Eldar Baxışın şeirində hər misrada təkrar işlənir:

Nənəsini görürdü
Xatirə hər yatanda,
Qızılgülə batanda,
Qızılgülün içində
Şirin yuxu tapanda... [1, s.24]

Azərbaycan şeirinin, eləcə də uşaq poeziyasının 1960-1980-ci illəri ideya-estetik zənginliklər kəsb etdi, dil və üslub cəhətdən yeni keyfiyyətlər qazandı. Bu keyfiyyətlər növbəti illər üçün də müstəsnasız zəmin yaratdı. Bu mərhələdə şeir sənətinin dili bütün səviyyələrdə söz sənətkarının obrazlı təfəkkürünün tərcümanı rolunda uğula çıxış etdi.

Ədəbiyyat

1. Baxış E. Allı qız, Ballı qız, Xallı qız. – Bakı: Gənclik, 1983. – 79 s.
2. Baxış E. Üçtəpə bayatıları. – Bakı: Gənclik, 1979. – 72 s.
3. Bəylərova A. Bədii dildə üslubi fiqurlar. – Bakı: Nurlan, 2008. – 212 s.
4. Cabbarov X. Sənətkar, söz, üslub. Bədii üslubda yaradıcılıq problemləri. – Bakı: Azərnəşr, –1993. – 199 s.
5. Əhmədova A. Müasir uşaq poeziyası (1980-1990-cı illər). Filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. – Bakı, 2006
6. Hüseynov M. Poeziya dilinin milli qaynaqları (1960-1980-ci illər Azərbaycan şeirinin materialları əsasında). – Bakı, 2009. – 290 s.
7. Hüseynov M. Səsin poeziyası (1960-1980-ci illər Azərbaycan poeziyasının materialları əsasında). – Bakı, – 2010. – 318 s.

С.Баширова

Эпоха и поэтический язык: Азербайджанская детская поэзия 1960-1980-х годов на поэтических примерах Эльдара Бахыша

Резюме

С 1960-х годов в азербайджанской литературе, особенно в детской поэзии, проявился процесс национализации. В статье наряду с поэзией 60-80-х годов рассматривается поэтический язык поэта Эльдара Бахыша, который был видным деятелем азербайджанской детской поэзии 1960-1990-х годов. Язык – главное творческое лицо поэзии. Язык поэзии имеет свои особенности и специфические аспекты.

Понимание тонкостей современной детской поэзии, в том числе ее поэтических образцов, созданных в 1960-1980-е годы, и их выразительных средств должно было развивать детскую психологию и обогащать ее новой информацией.

Литературные произведения этого периода создали основу для продолжения и развития детской поэзии как в количественном, так и в качественном отношении.

S.Bashirova

**Epoch and poetic language: Azerbaijani children's poetry of the 1960s-1980s
on the poetic examples of Eldar Bakhsha**

Summary

Since the 1960s, the process of nationalization has shown itself in Azerbaijani literature, especially in children's poetry. In the article, the poetic language of the poet Eldar Bakhish, who was a prominent figure of Azerbaijani children's poetry in the 1960s-1990s, was considered along with the poetry of the 60s-80s. Language is the primary creative face of poetry. The language of poetry has its own characteristics and specific aspects.

The understanding of the intricacies in modern children's poetry, including its poetic examples created in the 1960s-1980s, in their means of expression, was to develop children's psychology and enrich it with new information.

The literary products of this period created a foundation for the continuation and development of children's poetry, both in terms of quantity and quality.

Rəyçi: filol.f.d., b/m N.Z.Muxtarzade

Redaksiyaya daxil olub: 25.08.2023